YA'QUB AND YAZĪDĪ, THE YOUTH OF THE BASRA SCHOOL OF QIRAAT

Bu çalışma Doç. Dr. Recep Koyuncu danışmanlığında 2 Ağustos 2024 tarihinde tamamladığımız Basra Kıraat Ekolü: Oluşum Temsilciler ve Metodoloji başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Öğretim Görevlisi Dr. Süleyman KILIÇ

Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

0000-0002-8106-617X

ABSTRACT

Introduction and Purpose: Ya'qūb al-Hadramī (d. 205/821) and Yahyā b. al-Mubārak al-Yazīdī (d. 202/817), the young pioneers and the last two representative imams of the Basra school of Qiraat, are the subject of this study. Ya'qūb al-Hadramī is considered one of the ten imams of qiraat with the addition of three to the seven qiraat al-sab'a. Yahyā b. al-Mubārak al-Yazīdī is considered one of the fourteen imams of Qiraat with the addition of four Shazī qiraat to Qiraat al-Asharah (ten qiraat).

Methods: The research is a case study conducted with the "literature review" method, one of the qualitative research methods.

Results: Ya'qūb is the ninth imam of the Qiraat al-Asharah. His preference and his unique system of teaching made a great contribution to the Basra school of Qiraat. Ya'qūb al-Hadramī, who has left a great scholarly accumulation thanks to the students he trained and whose Qira'ah has been read until today, gave Qira'ah classes in the mosque of Basra for years after Abū 'Amr. Yazīdī, who was one of the important figures of the science of grammar as well as being a scholar of Qiraat, was a great scholar who lived in the Abbasid era with his eloquence. Yazīdī, Abū 'Amr's favorite student, learned the science of Qira'ah in the best way through the way of supply and taught it to the next generation. The fact that two of Abū 'Amr's preferred narrators, al-Dūrī and al-Sūsī, learned this qiraat not directly from Abū 'Amr but from his student al-Yazīdī, made al-Yazīdī prominent and famous in the field of qiraat.

Key Words: Qur'an, School of Qirāat, Basra, Ya'qūb al-Hadramī, Yahyā b. al-Mubārak al-Yazīdī

ÖZET

Giriş ve Amaç: Basra kıraat ekolünün genç öncüleri ve son iki temsilci imamı olan Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) ve Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817) bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ya'kûb el-Hadramî, yedi kıraat-i seb'a'ya üç kıraat ilavesiyle on kıraat imamından biri olarak kabul edilir. Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî, Kırâat-ı Aşere'ye (on kırâat) dört şâz kırâat ilavesiyle kırâat imamlarının on dördünden biri olarak kabul edilir. Yöntemler: Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan "literatür taraması" yöntemi ile gerçekleştirilen bir durum çalışmasıdır. Sonuçlar: Ya'kûb, Kıraat-ı Aşere'nin dokuzuncu imamıdır. Onun tercihi ve kendine özgü öğretim sistemi Basra kıraat ekolüne büyük katkı sağlamıştır. Yetiştirdiği öğrenciler sayesinde büyük bir ilmî birikim bırakan ve kıraati günümüze kadar okunan Ya'kûb el-Hadramî, Ebû Amr'dan sonra yıllarca Basra mescidinde kıraat dersleri vermiştir. Kıraat âlimi olmasının yanı sıra nahiv ilminin de önemli isimlerinden biri olan Yezîdî, belagatiyle Abbasiler döneminde yaşamış büyük bir âlimdir. Ebû Amr'ın en sevdiği öğrencisi olan Yezîdî, kıraat ilmini arz yoluyla en iyi şekilde öğrenmiş ve sonraki nesillere öğretmiştir. Ebû Amr'ın tercih ettiği iki râvî olan Dûrî

ve Sûsî'nin bu kıraati doğrudan Ebû Amr'dan değil de onun öğrencisi Yezîdî'den öğrenmiş olmaları, Yezîdî'yi kıraat alanında öne çıkarmış ve meşhur etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat Ekolü, Basra, Ya'kûb el-Hadramî, Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî

GİRİŞ

Basra kurulduğu günden itibaren merkezî idare tarafından özel bir önem atfedilmiştir. Bu durum Basra'nın kısa süre içerisinde büyük bir şehir hâline gelmesini sağlamıştır. Her gelen vali bir öncesinin üzerine bir şeyler ekleyerek şehrin gelişimine katkı sağlamıştır. Basra, ilim, fikir, sanat, fen, ticaret, siyaset ve askerî anlamda birçok önemli adamların membası olmuştur. Âlimlerin Basra'ya yerleşmesine ve buradan yetişmesine katkı sağlayan Basra, İslam medeniyeti içerisinde önemli bir konuma haizdir.

Bu kıraat âlimleri içerisinde yer alan bazı öncü şahsiyetler Basra'da yetişen diğer kıraat âlimlerine kıyasen daha çok ön plana çıkmıştır. İsimleri yaşadıkları şehirle özdeşleşen Basra Kıraat imamları, kıraat-i seb'a'da bir, kıraat-i aşere'de bir ve kıraat-i erbe'ati aşere'de iki olmak üzere toplam dört imam, Basra kıraat ekolünün temsilcileri olmuşlardır. Bu ekolün son temsilcileri Ya'kûb el-Hadramî ve Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî'dir. Bu çalışma da bu iki imamın hayatlarına dair genel bilgiler sunulacaktır. Ya'kûb ve Yezîdî'nin hayatlarına dair bilgiler kıraat, tabakât, tarih vb. eserlerden faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu iki genç imamın hayatlarına dair bilgileri bir çalışmada ele alınması, alana katkı sağlayacaktır.

YA'KÛB EL-HADRAMÎ (Ö. 205/821)

Doğum Tarihi ve Yeri

Ya'kûb el-Hadramî 117/735 yılında Basra'da doğmuştur.[251] Zehebî, hicri 130 senesinden sonra Basra'da dünyaya geldiğini ifade etmektedir.[252] Ebû Amr b. el-Alâ' vefat ettiğinde, Ya'kûb'un yaşı 37 olduğu rivayetinden hareketle[253] hicri 117 senesinde Basra'da dünyaya geldiği kuvvetle muhtemeldir.

Künyesi ve Adı

Künyesi: Ebû Muhammed'dir. Adı: Ya'kûb el-Hadramî, tam ismi ise; Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî'dir.[254]

Vefatı ve Nesebi

[251] Tayyar Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/282.
[252] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Rasâle, 1996), 10/169.
[253] İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144.
[254] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121; Ebû Alî Hasen b. Alî el-Ehvâzî, *el-Vecîz fî şerhi kırâ'âti's-semâniyye eimmeti'l-hamse*, thk. Dureyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 75; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/124; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/328; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/169; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/143; Bennâ, *İthâf*, 1/30.

Basra'da dünyaya gelen Ya'kûb el-Hadramî ilmî tahsilini ve hayatını burada geçirmiştir. Hicri 205, Miladi 821 yılında seksen sekiz yaşında yine Basra'da Zilhicce ayında vefat etmiştir.[255] Ya'kûb el-Hadramî mevâlîdendir. Kur'an ve nahiv ilmine dair ilk hocalarından olan babası ile dedesi Arabistan Yarımadası'nda, Yemen'in güney ve güneydoğusunda bulunan Hadramevt/Hadramût'tan (حضرموت) Basra'ya gelip yerleşmişlerdir. Ayrıca Hz. Osman'ın Mekke valisi, Benî Ümeyye taraftarlığını yapan İbnü'l-Hadramî (ö. 38/658) Ya'kûb el-Hadramî'nin akrabalarından biridir.

Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı

Basra'yı vali atamalarıyla yöneten Emevîler ve sonrasında hüküm süren Abbâsîler coğrafi konumu gereği ticari ve siyasi faaliyetlerin özenle sürdürülebilirliği açısından bu şehre önem atfetmişlerdir.[256] Şehrin imar yapısı, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi için her türlü hizmetin sunulması birçok insanın Basra'ya göç edip yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Gitgide gelişen şehir zamanla ilim, fen ve edebiyatın yatağı, sanayi ve ticaretin merkezi, âlimlerin, fakihlerin, felsefecilerin, şiir ve diğer ilimlerde önder olan büyük adamların toplanma merkezi hâline gelmiştir.[257] Bununla birlikte fitnelerin, iç kargaşaların, yeni fikir akımları ve isyanların yatağı da olmuştur.[258] Ya'kûb el-Hadramî'nin doğduğu yıllarda Emevîlerin son hükümdarlarından Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân (ö. 125/743) tahta yer almaktaydı.[259] Hişâm b. Abdülmelik hem fetihlerin hem de iç karışıklıkların çok yoğunlaştığı bir dönemde hüküm sürmüştür.[260] İç kargaşadan biri olan; Hz. Hüseyin'in torunu ve Zeydiyye mezhebinin imamı Zeyd b. Alî'nin baş kaldırması ve ardından katledilmesi, Emevî idaresine karşı öfkeyi artırmasıyla birlikte Tâlibî/Hâşimî aile taraftarlarını güçlendirerek, Emevî Devleti'nin yıkılıp Abbâsî Devleti'nin kuruluş sürecini daha da hızlandırmıştır.[261] Hişâm'ın döneminde Basra Irak genel valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî (ö. 126/743) tarafından yönetilmekteydi. Halid b. Abdullah Basra emiri olarak Bilal b. Ebî Bekre'yi atamıştır.[262]

İmam Ya'kûb doğmadan bir yıl önce hicri 116 yılında Basra nüfusunun çok sayıda eksilmesine sebep olan veba salgını ortaya çıkmış ve çok sayıda kişinin ölmesine sebep olan bu salgında nüfus 300 bine kadar düşmüştür.[263] Hişâm'dan sonra sırayla; II. Velîd b. II. Yezîd (ö. 126/744) (743-744), daha sonra III. Yezîd b. I. Velîd (ö. 126/744) (Nisan 744 – Ekim 744), üçüncü Yezîd'den sonra kısa bir dönem İbrahim b. I. Velîd (ö. 132/750) daha sonra ise son Emevî hükümdarı II. Mervân b. Muhammed (ö. 132/750) tahta geçmiş (744-750) ve Emevîlerden sonra Abbâsîlerin

[255] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/126; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/174; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/147; Bennâ, *İthâf*, 1/30; Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.
[256] A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.
[257] A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.
[258] A'zâmi, *Târihî Basra*, 85-86.
[259] Hişâm b. Abdilmelik (ö. 125/743): Arap olmayanlara (mevâlî) karşı Arap milliyetçiliği fikri, Şiîler'in ayaklanması, Abbâsî propagandaları, Hâricîler'in devleti sarsan isyanları, İfrîkıye ve Mağrib tarihinde ilk defa Hâricî-Berberî isyanı gibi olaylar onun devrinde meydana gelmiştir. Hişâm b. Abdülmelik, hilâfete geldikten hemen sonra Irak valiliğine tayin ettiği Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi 120 (738) yılında görevinden alıp, yerine Yûsuf b. Ömer es-Sekafî atamıştır. Döneminin en önemli isyanlarından biri Ali evlâdından Zeyd b. Ali, Şiîler'in kışkırtmaları sebebiyle halifeliği almak için faaliyete geçmiştir. Fakat bu isyanda Zeyd ve etrafındaki pek çok kişi öldürülmüştür. Hişâm zamanında Anadolu'ya da her yıl yaz aylarında düzenli seferler yapılmıştır. 122 (740) yılında Emevî ordularının Bizans İmparatoru III. Leon'un kuvvetleriyle yaptıkları savaş ağır bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Anadolu seferlerinde kahramanlığıyla ün kazanmış olan Abdullah el-Battâl da (Battal Gazi) muhtemelen bu savaşta şehit düşmüştür. Divan sisteminin geliştirilmesi, imar faaliyetlerinin hız kazanması, ilim ve ilim adamlarına verilen değerler bu dönemin Emevî hânedanının üçüncü yükselme dönemi olarak değerlendirilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Hişâm b. Abdilmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
[260] Özkuyumcu, "Hişâm b. Abdilmelik", 18/148.
[261] Saffet Köse, "Zeyd b. Alî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/314.
[262] A'zâmi, *Târihî Basra*, 79.
[263] A'zâmi, *Târihî Basra*, 81.

devri başlamıştır.[264] Halife Hişâm'dan sonra hilafet makamına gelen son Emevî sultanları döneminde Basra'da; Abbâsî devletinin kurulması için propaganda ve adam toplama faaliyetleri hızlanarak Basra halkının çoğunluğu Abbâsîlere destek sağlamıştır.[265] Halkın bir kısmı ise Emevîlere desteğini sürdürmüştür. Abbâsîlerden kaçıp Basra'ya sığınan Emevîler ve onları destekleyen Basralılar ise daha sonra burada teslim olmalarına rağmen öldürülmüştür.[266]

Ya'kûb el-Hadramî'nin çocukluk dönemi ülkenin iktidar mücadelelerinin verildiği, iç isyanların ayyuka çıktığı ve bir devletin yıkılıp yerine yeni bir devletin kurulduğu döneme rastlamaktadır. Ya'kûb el-Hadramî hayatının çoğunluk dönemi Abbâsîler zamanına denk gelir ki; Ya'kûb yaklaşık 15 yaşındayken, Ebü'l-Abbas es-Seffâh (ö. 136/754) miladi 750 yılında kurulan Abbâsî devletinin ilk hükümdarı olmuştur.[267] (750-754 tarihleri). İhtilâlin hazırlanmasında ve başarıya ulaşmasında hiçbir rolü olmayan Ebü'l-Abbas, halife olarak biat almasına rağmen Emevî hilâfeti hâlâ ayaktaydı ve ülkenin büyük bir kısmı Emevîler'in kontrolünde bulunuyordu.[268] Irak'ın merkezi Vâsıt'ta, Kûfe ve Basra şehirlerini birlikte idare eden son genel vali İbn Hübeyre (ö. 133/750) teslim olmakta direniyordu. Yapılan görüşmeler sonunda İbn Hübeyre teslim olmaya ikna olmuş fakat teslim olduktan sonra antlaşma şartlarına uyulmayıp başta İbn Hübeyre olmak üzere birçok kişi idam edilmiştir.[269]

Ebü'l-Abbas'ın vefatından sonra tahta kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) geçmiştir (754-775). Halifeliğinin ilk yılında Abbâsîler'in kuruluşunda önemli rol oynayan amcası Abdullah b. Ali b. Abdullah'ın (ö. 147/764) biat etmemesinden dolayı bu işin halledilme görevini Ebû Müslim'e (ö. 137/755)[270] vermiştir. Abdullah b. Ali b. Abdullah Nusaybin yakınlarında cereyan eden savaşta mağlup olduktan sonra Basra'ya kaçmış ve hapsedildiği evde vefat etmiştir.[271] Halife Mansûr, Medine'de Ali evlâdının lideri Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin (ö. 145/762)[272] halifeliğini ilan ederek halktan biat almasına (1 Receb 145 / 25 Eylül 762) karşı harekete geçmiştir. Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra kardeşi İbrâhîm b. Abdullah (ö. 145/763)[273]

---

[264] Emevîler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Emevîler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/87-104.

[265] A'zâmi, *Târihî Basra*, 81-82.

[266] A'zâmi, *Târihî Basra*, 85.

[267] Kûfe'de okuduğu ilk hutbede kendisini "Seffâh" (kan dökücü) unvanıyla takdim eden Ebü'l-Abbas'ın Emevî ailesi mensuplarına ve taraftarlarına karşı işlediği korkunç cinayetler unvanının kişiliğine uygun olduğunu göstermektedir. Onun devrinde ilim, fikir ve imar faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Ebü'l-Abbas devrinin tarihî bakımdan en önemli olayı, Çin ordusu ile yapılan ve Çinliler'in mağlûbiyetiyle sonuçlanan Talas Savaşı'dır (Temmuz 751). Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

[268] Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", 10/283.

[269] Yıldız, "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", 10/284.

[270] Ebû Müslim el-Horâsânî (ö. 137/755): Abbâsî ihtilâlinin önde gelen komutanlarından olan Ebû Müslim, Halife Mansûr zamanında devlet içinde hem nüfuz hem mal olarak çok fazla güçlendi. İleride kendisi için bir tehdit unsuru olabileceğini düşünen Mansûr onu ortadan kaldırmak istedi. 24 Şâban 137 (12 Şubat 755) tarihinde halifenin Ebû Müslim ile konuştuğu bir sırada daha önce saraya yerleştirilen adamları saklandıkları yerden çıkarak Ebû Müslim'i öldürdüler. İslâm tarihinin önemli şahsiyetleri arasında yer alan Ebû Müslim daima hakkı savunan, haksızlığa ve zulme karşı çıkan bir kişi olarak gösterilir. Ebû Müslim'in soyundan geldiğini iddia eden veya onun imametine ve ulûhiyyetine inanan bazı kişiler ve gruplar ölümünden sonra siyasi-dinî isyanlar başlattılar ve intikamını almak için seferber oldular. Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-I Horasânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

[271] Nahide Bozkurt, "Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/5.

[272] Muhammed b. Abdullah el-Mehdî'nin (ö. 145/762) isyanı iki ay on yedi gün sürmüştür. Medine'nin kuşatılmasından sonra başı kesilerek öldürülmüştür. Muhammed b. Abdullah'ın ölümünden sonra taraftarları onun mehdîliğini iddia etmişler, Zeydiyye'nin Cârûdiyye fırkasından bazıları ise ölmediğine, yeryüzünü adaletle doldurmadan da ölmeyeceğine inanmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

[273] İbrâhîm b. Abdillâh (ö. 145/763): Basra'ya yerleşmiş ve ağabeyi Muhammed'in imameti lehindeki propaganda çalışmalarını buradan yürütmeye başlamıştır. Ramazan ayının ilk günü (23 Kasım 762) kardeşininkinden daha şiddetli

Basra'da isyan edip Kûfe üzerine yürümüş fakat o da abisi gibi öldürülmüştür.[274] Halife Mansûr döneminde ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanarak farklı dillerden tercüme faaliyetleri yapılmıştır. Tercüme faaliyetleri kimi zaman iktidar penceresinden hoş karşılanmamıştır. Örneğin; hilafet makamına zarar veren, ateizm ve fars düşüncesini yansıtan kitapları tercüme etmesinden dolayı zındıklıkla itham edilen İbnü'l-Mukaffa (ö. 142/759), Basra valisi Süfyan b. Muâviye'nin emriyle öldürülmüştür.[275] Üst mercilerin otoritesini sarsma veya halkın dinini ifsat etme açısından bu tarz yapılan tercüme faaliyetleri idareciler tarafından onaylanmamıştır. Ayrıca bu dönemde hadis, fıkıh, tefsir gibi ilimler bağımsız birer bilim dalı hâline gelip, tedvin ve tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır.[276] Halife Mansûr döneminde Basra'nın kuzey tarafına Ebû'l-Husayb ismiyle bir nehir açılmış[277] ve bu nehir günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan sonra tahta oğlu Mehdî-Billâh (ö. 169/785) geçmiştir. (775-785). Mehdî, tahta çıktığında katil, cinayet, gasp ve anarşi suçlarından mahkûm olanlar dışında babası döneminde hapse atılanları serbest bırakmıştır.[278] Hicaz halkına ve Ali evladına yardımda bulunarak babası döneminde Ali evlâdının elinden alınan mülkleri iade etmiş ve onlara yeni araziler vermiştir.[279] Haremeyn şehirleriyle Yemen arasındaki ilk posta teşkilatını (berîd) kurmasının yanı sıra Rusâfe'deki camiyi tamamlatan Mehdî-Billâh daha sonra Basra Cami ile Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'yı genişletmiş ve Irak-Hicaz arasındaki hac yollarının bakımı, güvenliği için çalışmalar yapmıştır.[280] Mehdî döneminde Basra'da yapı, imar, hayır kurumları çoğalmıştır.[281] Daha sonra oğlu Mûsâ el-Hâdî (ö. 170/786) kısa bir süreliğine tahta çıkmış (785-786),[282] Mûsâ'dan sonra meşhur Abbâsî halifesi Harun Reşîd (ö. 193/809) bu görevi devir almıştır.[283] (786-809).

---

bir isyan başlatıp Basra'nın Benî Yeşkûr bölgesine yönelerek Abbâsî Valisi Süfyan b. Muâviye'nin oturduğu dârülimâreyi kuşatmış ve Beytülmâlde bulunan 2 milyon (veya 600.000) dirhemin bir kısmını taraftarlarına dağıtmıştır. Halife Mansûr, Medine'deki Îsâ b. Mûsâ ve Rey'deki Müslim b. Kuteybe'ye, İbrâhim b. Abdullah'ın kuvvetleriyle çarpışmak için hemen dönmelerini emretmiştir. Kûfe'den 95 km. uzaklıktaki Bâhamrâ denilen yerde Abbâsî kuvvetleri tarafından kendisini destekleyenlerle birlikte öldürülmüştür. Ebû Hanîfe'nin de Irak'ta İbrâhim'in hareketini açıkça desteklediği, Müslümanların ona yardım etmesi gerektiği yolunda fetva verdiği rivayet edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, "İbrâhim b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

[274] A'zâmi, *Târihî Basra*, 88-89; Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

[275] A'zâmi, *Târihî Basra*, 89.

[276] Bozkurt, "Mansûr", 28/6.

[277] A'zâmi, *Târihî Basra*, 89.

[278] Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/378.

[279] Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378.

[280] Bozkurt, "Mehdî-Billâh", 28/378-379.

[281] A'zâmi, *Târihî Basra*, 91.

[282] Mûsâ el-Hâdî (ö. 170/786) tahta çıktığı sırada annesi Hayzürân babası döneminde olduğu gibi devlet işlerinde söz ve nüfuz sahibi olarak hareket etmeye devam etmiştir. Hatta halife olan oğlunun kendisine danışmadan bir şey yapmasına karşı tavır almıştır. Annesinin bu tavırlarına tepki veren halife kendini anne-oğul çekişmesinin içinde bulmuştur. Daha sonra halife Mûsâ, veliaht olan Harun Reşîd'i azledip kendi oğluna biat istemesi ve Harun'u öldürme girişimi üzerine annesi Hayzürân bint Atâ, oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi hasta olduğu bir sırada câriyelerine zehirletmiş veya boğdurtmuştur (170/786). Ölen Halifenin yerine emirlerine riayet eden diğer oğlu Harun Reşîd getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Hâdî-İlelhak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/16-17.

[283] Harun Reşîd (ö. 193/809): Babası Halife Mehdî-Billâh, annesi Hayzürân bint Atâ olup Hz. Abbas'ın yedinci göbekten torunudur. Hamza b. Habîb'ten Kur'an-ı Kerîm, Kisâî'den nahiv ve fıkıh, Mufaddal ed-Dabbî'den edebiyat, İmam Mâlik'ten hadis ve fıkıh okumuştur. Ayrıca Basra'da Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'den ders almıştır. Babası tarafından "Reşîd" lakabı verilerek kardeşi Mûsâ el-Hâdî'den sonra halife olmak kaydıyla veliaht tayin edilmiştir. 3 Cemâziyelâhir 193'te (24 Mart 809) Tûs şehrinde vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/259.

Harun Reşîd döneminde güçlenen donanma 174 (790-91) yılında Kıbrıs ve Girit'e çıkarma yaparak Bizans topraklarına ait olan Ankara'ya kadar fetihler gerçekleştirmiş Konya, Ereğli ve Niğde illeri ele geçirilmiş daha sonra cizye karşılığında geri iade edilmiştir.[284] Harun Reşîd daha önceki yıllardan intikal eden Ali evladından Yahyâ b. Abdullah'ın başlattığı isyana karşı ikna yoluna giderek ayaklanmayı durdurmuştur.[285] Halifelik topraklarında iç işlerinde serbest bir hanedan olan Ağlebîler ve İdrîsîler devleti Harun Reşîd döneminde kurulmuştur.[286] Âlimlere büyük hürmet gösterip eğitime büyük bir değer veren Harun Reşîd zamanında ilim ve kültür hayatında önemli gelişmeler olmuştur. Tercüme faaliyetleri, felsefi ve kelam tartışmalarının saray meclislerine kadar varması, Beytülhikmenin zenginleştirilmesi, telif çalışması yapanlara maddi hediyeler verilmesi, ilim adamlarının önemli görevlere getirilmesi; örneğin Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müçtehit hukukçu Ebû Yûsuf'u ilk kâdılkudât unvanıyla makama atanması.[287] Harun Reşîd döneminde Basra'ya tayin edilen valiler çok defa değiştirilmiştir. Örneğin hicri 177'de Mâlik b. Ali el-Huzâî, 187'de İsa b. Cemil, 189'da İsa b. Cafer, 190'da Cerir b. Yezîd gibi kimseler atanmıştır.[288] Gün be gün imar ve vakıf çalışmaları bir taraftan devam ederken huzur ve sükûnetin hâkim olduğu Basra'da nüfus hızlıca artış göstererek ilim, sanat, fen ve edebiyat sahasında âlimlerin sayısı ziyadeleşmiştir.[289]

Harun Reşîd'den sonra tahta oğlu Emin (ö. 198/813) çıkmıştır (809-813). Dört yıl kadar tahta kalan Emin dönemi, daha çok kardeşi ve kendinden sonraki Abbâsî halifesi olacak olan Me'mûn (ö. 218/833) ile çekişme ile geçtiğinden ilim ve sanat hayatında dair gelişme kaydedilmemiştir. Emin'in, kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletme çabaları ve oğlunu hutbelerde veliaht olarak andırması iki kardeşin birbirine karşı tavırlarını düşmanlığa çevirmiş, vezirlerin de bu çekişmenin içinde yer alması neticesinde Emin öldürülmüştür.[290] Daha sonra Me'mûn yeni halife unvanıyla biat almıştır (813-833).

Ya'kûb el-Hadramî'nin son yılları Abbâsî halifesi Me'mûn dönemine rast gelmektedir. Me'mûn halife olunca vezir olarak İran asıllı Fazl b. Sehl es-Serahsî'yi (ö. 202/818) atamıştır. Me'mûn dönemi; Vezir Fazl b. Sehl'in etnik kökenlerine karşı iltiması ve İran örfünü benimsemesi ve uygulatmasından kaynaklanan isyanlar, Bâbek isyanı, halifenin Abbâsîler soyundan olmayan Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesi, Basra'dan Bağdat'a giden gemileri ele geçiren Hint asıllı Zutlar isyanı, Bizans ile yapılan savaşlar, Kâdılkudât İbn Ebû Duâd'ın etkisiyle Mutezilenin resmî mezhep olması, âlimlerin halku'l-Kur'ân konusunda sorguya çekilmesi ve kabul etmeyenlere işkence uygulanması, kelam ve fıkıh münazaralarının saraya kadar ulaşması, ilim meclisleri oluşturulması, Beytülhikmenin geliştirilerek faaliyetlerini hızlandırması için her türlü kaynağın sağlanması, Yunanca eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi gibi tarihî olaylara sahne olmuştur.[291]

Peki Basra kıraat imamı Ya'kûb yukarıda ifade edilen bu siyasi gelişmelere karşı nasıl bir tutum gerçekleştirmiştir? Ya'kûb el-Hadramî hakkında bilgi sunan kaynak eserler siyasi olaylara karışıp karışmadığı hakkında herhangi noktaya işaret etmemektedirler. Ya'kûb'un gençliğinde Emevîlere karşı ihtilal hazırlıklarının bir kısmı Basra'da başlamıştır. İhtilale destek amaçlı aktif rol aldığına dair bir bilgimizin olmadığı gibi daha sonra kurulan Abbâsî devletini destekleyen veya Abbâsî devletine biat etmediğine dair bir bilgi de yoktur. Bu durum şuna işaret etmektedir. Çocukluk,

[284] Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.
[285] Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.
[286] Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/259.
[287] Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16/260-261.
[288] Harun döneminde Basra'da görev yapan valilerin/emirlerin isimleri hakkında detaylı bilgi için bk. Hayyât, *et-Târîh*, 305-306; A'zâmi, *Târihî Basra*, 91-92.
[289] A'zâmi, *Târihî Basra*, 92.
[290] A'zâmi, *Târihî Basra*, 92-93.
[291] Ayrıntılı bilgi için bk. Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/101-104.

delikanlılık dönemi ve daha sonraki yaşlılık döneminde herhangi siyasi faaliyetin içinde aktif bir rol almayıp aksine, Ebû Amr'dan sonra Basra'da Kur'an, kıraat, ilim ve ibadetle hayatını idame ettirmiştir. Hayatının ilk zamanlarında Emevîlerin yıkılışı gibi büyük bir tarihî olaya şahit olan Ya'kûb yaşamı boyunca Basra'da Abbâsîlere karşı ayaklanmaların sesini duymama gibi bir ihtimali yoktur. Fakat o züht ve takva sahibi bir kimsedir. O, kendini ilimden uzaklaştıracak hiçbir siyasi isyan hareketine dâhil olmamıştır. Hatta ömrünün son zamanlarında âlimlerin halku'l-Kur'ân konusunda sorguya çekilmesi ve kabul etmeyenlerin işkenceye maruz kalmasına rağmen o ölünceye kadar hayatını Kur'an, kıraat, nahiv, Arap dili, fıkıh, hadis gibi İslami ilimlere adayıp öylece yaşamıştır.

İlmi ve Ahlakı

Ya'kûb el-Hadramî, Kur'an-ı Kerim, Arap dili ve belagati, kıraat vecihleri ve fıkıh alanında otoriter bir kişidir.[292] Kıraati aşerenin dokuzuncu imamıdır.[293] Tercihi ve kendine özgü tedrisat sistemi, Basra kıraat ekolünü oluşturmada büyük katkı göstermiştir. Günümüze kadar kıraati okunan ve yetiştirdiği öğrenciler sayesinde büyük bir ilmî birikim bırakan Ya'kûb el-Hadramî, Ebû Amr'dan sonra Basra caminde yıllarca kıraat dersleri vermiştir. Zamanın Basra kârisi, kıraati hoş, tilavetinin güzelliğiyle meşhur âlim bir kimse olan[294] Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraati Basra caminde kılınan namazlarda okunurdu.[295] Hayatının çocukluk döneminden yaşlılık dönemine kadar Basra'da gündem olan siyasi entrikalardan uzak bir hayatı tercih ederek kıraat, nahiv, fıkıh gibi İslami ilimlere kendini adayıp bu alanda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Basra kıraati yanında Mekke, Medine, Irak ve Şam bölgelerinde okunan kıraat imamlarının kıraatlerini de öğrenen Ya'kûb'dan Basra halkı çokça istifade etmiştir.[296]

Kıraat ilminin ince ayrıntılarına vâkıf olan Ya'kûb, Basra caminde beş vakit namazı ve ramazan gecelerinde teravihleri kıldırırdı.[297] Namaz kıldırmak için mihraba ilerlediğinde dereye girer gibi kimseye değmesin diye elbisesini toplar, paçasını sıvar öyle geçer, bunun nedeni sorulduğunda mihrabın (حرب) harp kelimesinden ismi alet olduğunu söyler[298] ve bu ifade ile; mihraba geçerken savaşa gider gibi hazırlıklı olmayı, hem dış kıyafet hem mihrapta imamın yapması gerekenlere önceden çalışması gerektiğini aktarmaktadır.

İmam Ya'kûb hayatı boyunca kıraat ilmiyle meşguliyetini elden bırakmamıştır. Son nefesine kadar Kur'an'a olan hizmetini sürdürmüştür. Tilavetin en güzel şekilde yapılmasına önem vermiştir. Huzurunda Kur'an kıraatinde lahn yapılmasına rıza göstermemiştir. Bu örnek onun lahn konusunda ne kadar hassas olduğuna işaret etmektedir. Ebû Abdullah el-Lâlekâî'den (ö. 418/1027) rivayetle: "Basra caddelerinin birinde öfkeli, ridâsının bir tarafı yere sürtünür diğer bir tarafı da omuzunun üstüne atılmış bir vaziyette Ya'kûb'u yürürken görenler;

- "Nereye gidiyorsun Ey Ebû Muhammed" dediler.
- Ya'kûb: "Ateşe" (إلى النار) kelimesini imale ile okuyarak cevap verdi.

İmale ile okumasını duyan biri; şaşırarak, Ya'kûb kıraatte imale ile okumayı tercih etmezdi, neden böyle okudu! diyerek, Ya'kûb'un bu hareketine anlam veremedi ve Ya'kûb'un meclisine gidip

[292] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119), 54.
[293] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121.
[294] İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/124.
[295] Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/329.
[296] Vezîr Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nüḥât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1986), 4/51; Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.
[297] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76.
[298] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76.

durumu sordu. Orada bulunan başkaları durumu izah ederek şöyle dediler: Bir adam onun yanında lahn ederek okuma yaptı o da buna kızarak oradan ayrıldı. Siz onun bu öfkeli hâline tanık oldunuz."[299]

İbn Mücâhid'in (ö. 324/936), Kitâbü's-Sebʿa'sında sahih kabul edilen yedi imamın kıraatlerini bir araya getirip bunların dışındakilerle ilgili, günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen Kitâbü'ş-Şevâz adlı başka bir eser yazdıktan sonra İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995), muhtemelen söz konusu yedi kıraat dışındaki bütün okuyuşların şâz kabul edilmesi sonucu düzenlediği listede Ya'kûb'un ismine de yer vermiştir.[300] İbn Mücâhid, Ya'kûb el-Hadramî'yi yedili sistem dışında bıraktıysa da daha sonrasında Ebü'l-Hasan İbn Galbûn (ö. 399/1009) *"et-Tezkire fi'l-kırâʾâti's-semân"* adlı eserinde,[301] Ebû Ma'şer et-Taberî (ö. 478/1085) *"et-Telhîs fi'l-kırâʾât'i's-semân"* adlı eserlerinde sekizinci kıraat olarak Ya'kûb'un kıraatine yer verirmiştir.[302] İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) *"el-Gâye fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr"*ında[303] ve ardından kıraat-i aşere'ye dair telif edilen bütün eserlerde Ya'kûb'un kıraati onlu sistem içindeki yerini korumuştur.[304] Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) İbn Mücâhid'ten önce İbn Cübeyr isminde bir mukrî'nin kıraat hakkında yazdığı *"Kitâbu's-Semâniye"* adlı eserinde Ya'kûb'un kıraatine de yer verdiğini aktarmaktadır.[305] Fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır. Yine İmam Ya'kûb'un kıraati halife Me'mun döneminde Kisâî'nin yerine yedinci imam olarak bilinmekteydi.[306]

İmam Ya'kûb'un *"el-Câmiʿ"* (الجامع) isminde her kıraati okuyana nispet ettiği, kıraat ihtilâfları ve vecihlerinin ele alındığı bir eseri[307] ile *"el-Vakfü't-temâm"* (الوقف التمام) adlı kitabı olduğu[308] belirtilmiş fakat bu kitapların günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

Âlimlerin Düşünce ve Sözleri

Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) hocası Ya'kûb hakkında; Kur'an, kıraat, Arapça, nahiv, kelam ve fıkıh ilmilerinin evi gibi bir âlim olduğunu, kıraatinin muttasıl senetle Hz. Peygamber'e ulaştığını, Mekke, Medine, Irak, Şam ve diğer bölgelerde kıraatinin okunduğunu ifade etmiştir.[309] Ayrıca Ebû Hâtim: "Kıraat ilmi açısından zamanımda gördüğüm ve kendisine ulaştığım; Kur'an'daki ihtilafları, illetleri, diğer kıraatleri, nahiv ekollerini, fakihlerin sözlerini kendinden sonraki nesillere öğretip aktaran en bilgili kişidir." diye imam Ya'kûb'u övgüyle anmıştır.[310]

---

[299] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/331-332.
[300] Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.
[301] Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdülmü'min İbn Galbûn, *et-Tezkira fi'l-kırâʾâti's-semân*, nşr. Said Salih Züa'yme (İskenderiyye/Mısır: Dâru İbn Haldun, 2001), 56-61.
[302] Abdülkerîm b. Abdissamed et-Ebû Ma'şer Taberî, *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*, thk. Muhammed Hasan Ukayl Musa (Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 2011), 126-129.
[303] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 121-126.
[304] Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.
[305] Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâneʿan meʿâni'l-ḳırâʾât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: Dâru Nehda, 1960), 90.
[306] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr*, thk. Cemalettin Muhammed Şerif (Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbe, 2014), 1/174.
[307] Zübeydî, *Ṭabaḳāt*, 54.
[308] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, ed. Abdülkadir Coşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 120.
[309] Zübeydî, *Ṭabaḳāt*, 54.
[310] Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 54; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/172; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

Zehebî, Ya'kûb hakkında; hafız, tecvidi[311] iyi bilen, Basra'nın imamı, kıraati aşere'den biri olarak takdim ettikten sonra,[312] İbn Uyeyne (ö. 198/814), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), Yahya el-Kattân (ö. 198/813), İbn Mehdî, Kâdılkudât Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Yahya el-Yezîdî, Süleym b. İsa (ö. 188), İmam Şafii (ö. 204/820), Yezid b. Harun (ö. 206/821) gibi birçok âlimin zamanında Basra'da aleni olarak kıraat dersleri verdiğini aktarmaktadır. Araştırma ve incelemelerden sonra ne bir kurra ne bir fakih ne bir salih kişi ne bir dilci, hatta dönemin halifeleri; Harun Reşîd, Emin, Me'mûn dâhil hiçbir kimse onun kıraatini inkâr etmediği gibi ders vermesine de engel olmadığı bilgisine ulaştığını da ifade etmektedir. Zehebî, şayet bir kişi bile onun kıraatini inkâr etmiş olsaydı, bu bilgi bize ulaşır ve bilinirdi diyerek sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Ya'kûb'u birden fazla kimse övdü. Irak ehline, kıraatini öğretti. Senelerce Basra caminde imamlık yaparak kıraatini okudu. Hiçbir Müslüman onun kıraatini inkâr etmedi. Bilakis onun kıraatini kabul ettiler. İmam Hamza kıraatteki üstünlük ve görkemine rağmen birileri tarafından eleştiriye tabi tutuldu, fakat Ya'kûb'u kimse eleştirmedi. Müteahhirundan yeni doğan bir grup onu tanımadığı için cahilliklerinden -kişi bilmediğinin düşmanı olur- kabilinden kıraatinin mütevâtir bir senetle ulaşmadığını iddia ettiler. Bilakis senedi birçok topluluğa mütevâtir olarak ulaştı. Tevatürün ümmetin hepsine ulaşmış olma şartı yoktur. Kurranın nezdinde birçok şeyler mütevâtir iken diğerlerinin nezdinde olmayabilir. Örneğin fakihlerin nezdinde mütevâtir olan bazı meseleleri kurra bilemeyebilir. Muhaddislerin nezdinde mütevâtir olan bazı hadisleri fakihler duymamış veya zannî delil sayarken, dilciler ve nahivcilere göre kat'i delil olabilir. Bir kimsenin bir şeyi bilmemesi bu konuda bilgi sahibi olan diğer kimseler üzerine hüccet değildir. Ancak cahile şu söylenir: *"öğren, bilmiyorsan bir bilene sor"*. Âlim kişiye: *"bildiğinin cahili ol"* denmez. Allah bizi ve sizi adaletli/insaflı kılsın. Kıraatlerin çoğunun tevatür olduğunu iddia ediyorlar. Ahad kıraatlerin dışında olanlara da bunu yapmaya çalışıyorlar. Bizde diyoruz ki; O kıraatle tilavet yapıyoruz, bir senedle geldiği bilinse bile, çünkü kabul edildi. Bu bir ilim ifade eder. Bu durum birçok kıraatte vardır. Kim bunların tevâtür olduğunu iddia ederse bu fikrinde kibirlenmiştir. Fakat Kur'an; sureleri ve ayetleriyle birlikte mütevâtirdir. Allah'a hamd olsun ki, onun tarafından korunmuştur. Kimsenin onu değiştirmeye, bir harf veya cümle eklemeye gücü yetmez. Herhangi biri kasten buna teşebbüs etmeye kalksa İslam'dan çıkmış/ayrılmış olur. Allah Teâlâ: ***"Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."***[313] buyurdu."[314]

Zehebî, bu geniş bilgiyi verdikten sonra ilk defa Ya'kûb'un kıraatinin şaz olduğunu iddia eden kişinin Ebû Amr ed-Dânî[315] olduğunu ve bunun o dönemde yeni bir mesele olarak ortaya çıktığını aktarmaktadır.[316] Hakikat şu ki; Ya'kûb'un kıraati sabit ve kabul edilmiştir. Senedinin sahih olması, Arapçaya uygunluğu ve Resmî Osmaniye'ye muvafakat etmesinden dolayı kıraati şaz değildir.[317]

Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih Ahmed İbn Hanbel (ö. 241/855); Ya'kûb'u sadûk olarak takdim etmiştir.[318]

---

[311] Tecvid ilmine dair bakınız: Ali Çiftci, "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 287-316.

[312] Zehebî, *Siyer*, 10/169.

[313] "اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ" Hicr 15/9.

[314] Zehebî, *Siyer*, 10/170-172.

[315] Ya'kûb'un kıraatinin şaz olduğu fikrini ilk olarak Ebû Amr ed-Dânî'nin söylediği rivayet edildiği gibi, Basra'da yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr b. Alâ'dan sonra onun kıraati okunduğunu da Dânî ifade etmiştir.

[316] Zehebî, *Siyer*, 10/172.

[317] Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/332.

[318] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 10/172; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/329; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.

Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863): "Nebi'yi (sallellahu aleyhi ve sellem) rüyamda gördüm ve Tâhâ suresini ona okudum. "سِوى مَكَانًا" kelimesinin olduğu yere ulaşınca Nebi (sallellahu aleyhi ve sellem): "سُوى" formuyla Ya'kûb'un kıraati gibi oku dediğini" aktarmıştır.[319]

Kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Münâdî (ö. 336/947), Ya'kûb'un kendi döneminde kıraat dersleri verdiğini ve konuştuğu zaman lahn yapmadığını nakletmektedir.[320]

Kıraat âlimi Tahir b. Galbûn (ö. 399/1009), Ya'kûb'u Basralıların ve Basra camisinin imamı olarak tanıtır ve Basralıların Ebû Amr'dan sonra sadece onun kıraatini namazda okuduklarını ifade etmektedir.[321]

Ali b. Ca'fer es-Saî'dî, Ya'kûb'u kendi zamanının kurrası, konuştuğu zaman lahn yapmayan ve Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin hocası olarak tanıtır.[322] Ayrıca o'nu, Kur'an, nahiv ve diğer ilimlere babası ve dedesi gibi en iyi bilenlerden biri olduğunu nakletmektedir.[323]

Kıraat âlimi Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî[324] (ö. 465/1073), İmam Ya'kûb'u zamanında benzeri görülmemiş, Kur'an ve kıraat ihtilaflarını, Arapça ve vecihlerini iyi bilen bir âlim olarak tanıttıktan sonra, onun; faziletli, takvalı, dindar, temiz, züht sahibi bir kişi olduğundan bahsetmektedir.[325] Hatta bir gün namaz kılarken cübbesinin omuzundan çalındığını ve hiçbir şey hissetmediğini, daha sonra tekrardan cübbesini omuzuna geri koyduklarında ise rabbiyle olan ibadetiyle meşguliyetinden dolayı hiçbir şeyin farkına varmadığı örneğini vererek züht ve takvasına işaret etmektedir.[326]

Kıraat âlimi Ebû Tâhir b. Sivâr (ö. 496/1103) İmam Ya'kûb hakkında şöyle demiştir: "O kıraatte usta ve kıraat ihtilaflarını iyi değerlendiren ve nahiv bilgisine sahip faziletli biridir."[327]

İbn Ebû Meryem (ö. 565/1170), Kıraati güzel, rivayetleri çok, tilavetinin güzel olmasıyla meşhur, nahiv ve dilde âlim diye imam Ya'kûb'u zikretmiştir.[328] Ayrıca Ya'kûb'un beşinci tabakadan olduğunu aktarmıştır.[329]

Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) "İbn Mücâhid'in döneminde yaşamış olsaydım İmam Hamza'nın yerine Basra camisinin imamı Ya'kûb el-Hadramî'yi yedili sistemde tercih ederdim."[330] diyerek Ya'kûb'un kıraatinin sahihliğine ve İbn Mücâhid'in eserine aldığı imamlar dışında da sahih kıraatlerin varlığına dikkat çekmektedir.

İbnü'l-Cezerî; zenc isyanına[331] kadar Ya'kûb'un kıraatinin Basra'da okunduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca hayret verici olanın, hatta en büyük hatanın Ya'kûb'un kıraatini şaz olarak

[319] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/146.
[320] İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.
[321] İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 1/60; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/329; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.
[322] Zehebî, *Siyer*, 10/173; Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/330.
[323] İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/145.
[324] Hüzelî hakkında detaylı bilgi için bakınız: Abdülmuttalip Çalışkan, *Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 39-74.
[325] Ebü'l-Kasım Yusuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâʾâti'l-aşere ve'l-erbe'ine'z-zâidete aleyhê*, thk. Cemal b. Seyyid b. Rifâi eş-Şâyib (Kahire: Müessesetü Semâ, 2008), 70.
[326] Hüzelî, *el-Kâmil*, 70; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 10/173; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/146-147.
[327] Ebû Tahir Ahmet b. Muhammet b. Ali Ubeydullah b. Ömer el-Bağdadî İbn Sivâr, *el-Müstenîr fi'l-kırââti'l-aşr*, thk. Ammâr Emir ed-Dedû (Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve İhyâi't-Türâs, 2005), 1/393; Zehebî, *Siyer*, 10/173-174.
[328] İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/124.
[329] İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/126.
[330] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/177.
[331] Abbâsîler döneminde Basra'da birçok isyan ortaya çıktı. İlk isyan 71 (691) yılında Mus'ab b. Zübeyr'in son günlerinde Basra'da az sayıda zenci kölenin katıldığı isyandı. İkinci isyan 75'te (695) Basra'da Şîr Zencî lakaplı

değerlendirilip namazlarda okunmasının caiz olmadığını söylemek olduğunu aktarır ve diğer yedi kıraat ile Ya'kûb'un kıraati arasında hiçbir farkın olmadığını vurgulamaktadır.[332]

Hocaları

Ya'kûb el-Hadramî kıraat, nahiv ve fıkıh ilimlerini tahsil etti. Bununla birlikte asıl şöhret kazandığı dal kıraat alanıdır. Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraat ilmindeki hocaları şunlardır; Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756), Mehdî b. Meymûn (ö. 141/758), Şihâb b. Şürnüfe (ö. 160/777), Ebü'l-Eşheb el-Utâridî (ö. 165/782) ve Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir (ö. 171/788).[333]

Kıraat-i seb'a imamlarından Ebû Amr b. Alâ'dan kıraat ilmini öğrendiği rivayet edilmesine rağmen bunun doğru olmadığı da aktarılır.[334] Fakat Ebû Amr vefat ettiğinde Ya'kûb el-Hadramî 37 yaşlarında olduğundan Ebû Amr'a öğrencilik etmiş olması uzak değildir.[335] Yine kıraat-i seb'a imamlarından Kisâî ve Hamza'nın kıraatlerinden, kıraat ve nahiv âlimi Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî (ö. 170/786), hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup âlim A'meş lakabıyla tanınan Süleymân b. Mihrân (ö. 148/765), Hemmâm b. Yahya, Ebû Akîl, Esved b. Şeybân, Selim b. Hayyân, Zâide b. Kudâme (ö. 161/777) gibi isimlerden de faydalandığı aktarılmaktadır.[336]

Basra dil mektebinin kurucularından İbn Ebû İshak'ın (ö. 117/735) ailesinden olan Ya'kûb'un babası ile dedesi Kur'an ve nahiv konusunda dönemin âlimleri arasında yer alır. Dolayısıyla Ya'kûb el-Hadramî'nin yetişmesine aile ortamının katkısı olduğu bilinmektedir.[337]

Ya'kûb el-Hadramî'nin sened zinciri şu şekildedir:[338]

1- Ya'kûb el-Hadramî > Sellâm b. Süleyman Ebü'l-Münzir >> Âsım b. Behdele >>> Ebû Abdurrahman es-Sülemî >>>> Ali b. Ebû Tâlib >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[339]

Abdullah b. Cârûd er-Rebâh'ın önderliğinde gerçekleşti. Abbâsî Halifesi Mansûr döneminde yine Basra'da çıkan üçüncü isyan (143/760-61) Basra Kadısı Sevvâr b. Abdullah'ın gönderdiği askerler tarafından bastırıldı. Yaklaşık 15 yıl gibi bir zaman Abbâsîlere baş kaldıran zenci kölelerin asıl isyanı, 255-269/869-883 yılları arasında aşağı Irak'taki bataklık bölgede aşırı sulamadan dolayı tuzlanan toprakların temizlenmesi için pirinç ve şeker kamışı gibi sulu tarım alanlarında 2000 ile 5000 kişilik gruplar hâlinde ağır şartlar altında çalıştırılmaktan kaynaklandı. Hz. Ali soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed ez-Zencî (ö. 270/883) kendilerini bu durumdan kurtarma vaadiyle onları isyana teşvik etti. Zenciler isyanın başlamasından on ay sonra bu defa Basra körfezi ağzındaki Übülle, Abadan, Ahvaz ve Basra gibi şehirlere yönelerek buraları yakıp yıktılar. Basra günlerce süren yağmalama, tahribat ve katliama uğradı. 10.000 civarında Basralı'nın öldürüldüğü bu katliamın ardından "ba'de harâbi'l-Basra" sözü darbımesel hâline geldi. Âdeta bağımsız bir devlet hâline gelen zencilerin ayaklanması hicri 269/883 yılında bastırıldı. Ek bilgi için bk: Eroğlu vd., *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*, 43-45; Demirci, "Zenc", 44/249-251.

[332] İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/146.

[333] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75-76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/125-126; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/328-329; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/143-144.

[334] Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/282.

[335] Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/330; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144.

[336] Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/329; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 10/169-170; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/144.

[337] Altıkulaç, "Ya'kûb e-Hadramî", 43/283.

[338] **Not:** Senedde yer alan şahıslar sadece bir kişiden ders almamışlardır. Aksine birden fazla hocaları bulunmaktadır. Fakat en meşhur isimler kimse onların ismine yer verilmiştir. Örneğin Ebü'l-Münzir, Ebû Amr b. el-Alâ'dan ders almıştır. Ebû Amr'ın bilinen meşhur hocalarının sayısı 14 tanedir. Biz burada sadece birkaçının ismine yer verdik. Bu kimselerin hocalarının hocaları da sadece bir kişiden ibaret değildir.

[339] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 122; Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75; Ebû Ma'şer Taberî, *et-Telhîs*, 129; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 125.

2- Ya‘kûb el-Hadramî > Sellâm b. Süleyman Ebü’l-Münzir >> Ebû Amr b. el-Alâ’ >>> Mücâhid b. Cebr ve Saîd b. Cübey >>>> Abdullah b. Abbas >>>>> Übey b. Kâ‘b – Zeyd b. Sâbit >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[340]

3- Ya‘kûb el-Hadramî > Ebü’l-Eşheb el-Utâridî >> Ebû Recâ el-Utâridî >>> Abdullah b. Abbas, Ebû Musa el-Eş‘arî >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[341]

4- Ya‘kûb el-Hadramî > Şihâb b. Şürnüfe >> Mesleme b. Muhârib >>> Ebü’l-Esved ed-Düeli >>>> Ali b. Ebû Tâlib >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[342]

5- Ya‘kûb el-Hadramî > Mehdî b. Meymûn >> Şuayb b. Habhâb >>> Ebü’l-Âliye er-Rîyahî >>>> Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Ka‘b, >>>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[343]

6- Ya‘kûb el-Hadramî > Yunus b. Ubeyd >> Hasan-ı Basrî >>> Hittan b. Abdullah er-Rekâşî >>>> Ebû Musa el-Eş‘arî >>>> **Hz. Peygamber** (sallallâhu aleyhi ve sellem).[344]

Öğrencileri

Ya‘kûb el-Hadramî’nin en meşhur öğrencileri Ravh b. Abdilmü’min (ö. 233/847), Ruveys lakabıyla Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü’lüî (ö. 238/852)[345] ve Velîd b. Hassân et-Tevvezî’dir.[346]

Ya‘kûb el-Hadramî’nin kıraatini; kardeşinin oğlu Zeyd b. Ahmed b. İshâk el-Hadramî, Ahmed b. Abdülhalik el-Mekfûf, Ka‘b b. İbrahim, Ebû Bişr el-Kattân, Humeyd İbnü’l-Vezir, Ömer es-Serrâc,[347] Minhâl b. Şâzân, Ahmet b. Şâzân, Müslim b. Süfyan el-Müfessir, Muhammed b. Vehb el-Fezârî, Hasan b. Müslim ed-Darîr, Abdullah b. Bahr es-Sâcî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Eyüp b. Mütevekkil, Ahmet b. Muhammed ez-Zeccâc, Abdân b. Yahya, Davud b. Ebî Salim, Velid b. Hassan, Ebü’l-Feth en-Nahvî, Ebû Hişâm er-Rifâî, Ebû Ömer ed-Dûrî, Verdân b. İbrahim el-Esram, Ebû Eyüp Süleyman b. Abdullah ez-Zehebî, Muhammed b. Abdülhalik, Fadl b. Ahmet el-Hüzelî, Amir b. Abdü’l-E‘alâ ed-Dellâl, Fehd b. Sakr gibi âlimler rivayet etmiştir.[348] Bununla birlikte Ya‘kûb’un dersine ve sohbetine katılan kimselerin sayısının Kur’an-ı Kerim ayetlerinin adedi kadar olduğu da ifade edilmiştir.[349] Ya‘kûb el-Hadramî’nin birinci ravisi Ruveys’in tarikleri; Nehhâs (ö. 368/979), Ebû Tayyip (ö. 350/961), Ebü’l-Hasen b. Miksem (ö. 380/992) ve el-Cevherî (ö. 340/951), ki bu dördü de Temmâr’dan (ö. 310/920) bu tarikleri aldılar.[350] İkinci ravisi Ravh’ın tarikleri; İbn Vehb (ö. 270) ve Zübeyrî’dir (ö. 310?). İbn Vehb’in tarikleri; Muaddel[351] ve Hamza b. Ali’dir (ö. 320/930). Zübeyrî’nin tarikleri ise; İbn Hubşân ve İbn Şenebûz’dur. Ya‘kûb el-

[340] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 122; Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75; Ebû Ma‘şer Taberî, *et-Telhîs*, 129; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 125.
[341] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 126.
[342] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75-76.
[343] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 125.
[344] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 76; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 126.
[345] Ehvâzî, *el-Vecîz*, 75.
[346] Âlu İsmail, *Kitâbu’r-Ravza*, 131; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/149-150; İbnü’l-Cezeri, *Gâyetü’n-nihâye*, 4/144-145.
[347] İbn Mihrân, *el-Gâye*, 124-125.
[348] İbnü’l-Cezeri, *Gâyetü’n-nihâye*, 4/144-145.
[349] Şuayip Karataş, *İmam Ya‘kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 40.
[350] Bennâ, *İthâf*, 1/78.
[351] Muaeddel aynı zamanda Dûrî’nin tariklerinden ilki olan Ebû’z-Ze‘râ’nın tarikidir.

Hadramî'nin ravilerinin tariklerinin sayısı İbnü'l-Cezerî'ye kadar Ruveys için 41, Ravh için 44 olmak üzere toplamda 85'tir.[352]

YEZÎDÎ (Ö. 202/817)

Doğum Tarihi ve Yeri

Kaynaklarda Yezîdî'nin Basra'da dünyaya geldiğine dair bilgiler bulunmakla beraber hangi tarihte doğduğuna dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Onun 74 yıl yaşadığı ve hicri 202 yılında vefat ettiği[353] bilgisinden hareketle yaklaşık hicri 128 yılında Basra'da doğduğunu ifade edebiliriz.

Künyesi ve Adı

Künyesi; Ebû Muhammed, adı; Yahya b. Mübarek b. Muğîra el-Adevî el-Basrî en-Nahvî'dir. Yahya b. Mübarek, Abbâsî Halifesi Mehdî'nin dayısı Yezid b. Mansûr'un çocuklarının bakımı ve eğitimiyle özel olarak görevlendirilmiş olmasından dolayı **"Yezîdî"** lakabıyla meşhur olmuş ve tanınmıştır.[354]

Vefatı ve Nesebi

Yezîdî Basra'da dünyaya gelmiş daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Hayatını burada idame ettiren Yezîdî, hicri 202 yılında yine Bağdat'ta 74 yaşında vefat etmiştir.[355] Basra, Horasan ve Merv'de vefat ettiğine dair bilgilerde bulunmaktadır.[356] Yahya b. Mübarek'in dedesi Benî Adî b. Abdimenâf b. Temîm kabilesinin mevlâsıdır.[357] Bu sebeple "el-Adevî" nisbesiyle de anılmıştır.

Dönemin Siyasi ve Sosyal Hayatı

Yezîdî'nin dönemiyle Ya'kûb'un dönemleri neredeyse aynıdır. Dolayısıyla İmam Ya'kûb'un döneminde siyasi ve sosyal hayat başlığında ele aldığımız tarihî olaylar aynıdır. Ne var ki Yezîdî'yle akran olan Ya'kûb hayatını Basra'da geçirirken Yezîdî Abbâsî halifelerinin yanında Bağdat'ta geçirmiştir.

İlmi ve Ahlakı

Kıraat âlimi olmasının yanı sıra nahiv ilminin de önemli simalarından biri olan Yezîdî fesahatiyle Abbâsîler devrinde yaşamış büyük bir âlimdir. O çocukluk dönemini Basra kıraat imamı Ebû Amr'ın nezaretinde geçirmiştir. Onun en gözde öğrencileri arasında olan Yezîdî, Ebû Amr'ın kıraatini en iyi şekilde arz yoluyla öğrenip başkalarına öğretmiştir.[358] Ebû Amr'ın tercih edilen iki ravisi Dûrî ve Sûsî bu kıraati doğrudan Ebû Amr'dan değil de öğrencisi Yezîdî'den arz yoluyla öğrenmesi, Yezîdî'yi kıraat alanında öne çıkarmış ve şöhret kazandırmıştır. Ayrıca Yahya b. Mübârek el-Yezîdî Ebû Amr'dan nahiv ilmini de öğrenmiştir.[359]

---

[352] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/433; Recep Koyuncu - Süleyman Kılıç, "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış", *Kilitbahir* 23 (18 Eylül 2023), 203-204.

[353] Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 65; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 9/563; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/121.

[354] Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, 61; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 16/220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/31-32; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/320; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 9/562; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119.

[355] Zehebî, *Siyer*, 9/563.

[356] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/189.

[357] Zübeydî, *Ṭabaḳāt*, 61; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 160; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/31; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183.

[358] Zübeydî, *Ṭabaḳāt*, 62.

[359] Zübeydî, *Ṭabaḳāt*, 62.

Yezîdî, çağdaşları tarafından sevilen, takdir edilen bir kimseydi. Dönemin Basra valileri ve âlimleri kendisine hürmet eder, ilimde elde ettiği makamdan dolayı yöneticiler tarafından şereflendirilir ve takdir edilirdi. Abbâsî Halifesi Mehdî'nin dayısı Yezid b. Mansûr'un çocuklarının bakımı ve eğitimiyle özel olarak görevlendirilmiş olmasından dolayı Bağdat'ta tanınır ve ilmine güvenilir biri olarak tanınmaktaydı. Yezîdî kendi çocuklarının eğitimiyle de ilgilenmiştir. Kendisi gibi çocuklarını da ilmî sahada yetiştirmiştir. Altı erkek çocuğunun en büyüğü Muhammed diğerleri arasında şiiri en iyi bilendir.[360] Diğer çocukları İbrahim, İsmail, Abdullah, Ya'kûb ve İshak'tır.[361] Ya'kûb ile İshak zahit ve hadis âlimi, diğer dört çocuğu ise dil ve Arapça sahasında mahir, ayrıca Muhammed ile İbrahim, Halife Me'mûn'un nedimlerindendir.[362]

Basra dil mektebine taassup derecesinde bağlı olan Yezîdî, Kûfe dil mektebi temsilcilerinden, kıraat imamı Kisâî ile Bağdat'ta birlikte ders verdikleri mescitte ya da sarayda yaptığı tartışmalarıyla da bilinmektedir.[363] Ayrıca nahiv ve lügat alanlarında derin bilgiye sahiptir.[364] Yezîdî ve Kisâî, Halife Harun Reşîd zamanında aynı meclisi paylaşır, çocukları Me'mûn'la Yezîdî, Emin'le de Kisâî ilgilenir onlara edebiyat, kıraat ve dil eğitimi verirlerdi.[365] Hayatının sonlarına doğru zühde yöneldiği, kendini ibadete verip daha önce gazel ve lehviyyât tarzında yazdığı şiirler dolayısıyla pişmanlık duyduğu yolundaki rivayetler dikkate alındığında gençlik sebebiyle böyle bir yola girdiği, diğer taraftan oğlu İsmail'den, Harun Reşîd ve Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî için yazdığı övgü şiirlerinin duyurulmamasını istemesi gelecekte ailesiyle ilgili bazı siyasal kaygılar taşımasından kaynaklı olduğu ileri sürülmüştür.[366]

Basra kıraat ekolü ve bu ekolün temsilcilerinden biri olan Yezîdî'nin kıraat ilmiyle ilgili yönü önem arz etmektedir. Fakat onun kıraati İbn Mücâhid'în yedili sisteminde yer bulamadığı gibi İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'nin onlu sistemde ele aldığı *"el-Gâye fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr"* eserinde de yer almamıştır. Fakat İbn Mücâhid'în *"Kitabu's-Seb'a"* adlı eserinde Ebû Amr'ın kıraatini sonraki nesillere aktaran en önemli öğrencilerinden biri Yezîdî olarak değerlendirilmiştir.[367] Yezîdî, Ebû Amr'ın gözde öğrencisi olmasının yanı sıra kıraat alanında tercihte bulunmuş ve 10 hususta hocasının kıraatine muhalif okumalar yapmıştır.[368] *(Kitabın üçüncü bölümünde ulaştığımız kadarıyla bu sayı 18 sure 37 maddede, 32'si sahih 15'i şaz olmak üzere toplamda 47 yerde Ebû Amr'a muhalefet etmektedir.)* Böylece şaz sayılan ve bizzat kendisine nispet edilen kıraatiyle on dörtlü tasnif içinde kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda onun kıraati şaz kıraat eserlerinde değerlendirilmiştir. Onun kıraatinin az sayıda ki okuyuşlarında muttasıl bir senet kriterini barındırmaması sebebiyle sahih kıraat imamlarından biri olarak kabul edilmemiştir. On dörtlü kıraat sistemini ele alan Kastallânî *"Letâʾifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâʾât"* adlı eserinde, Dimyâtî'de *"İthâfü fuzalâʾi'l-beşer"* adlı kitabında Yezîdî'yi on ikinci imam olarak ele almışlardır.

Kaynaklarda Yezîdî'nin Mutezile mezhebine meylettiği[369] bildirilmekle beraber bunu destekleyecek yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum muhtemelen Me'mûn döneminde

[360] İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/36; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/188.
[361] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 160; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/188.
[362] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 160; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/37.
[363] Yezîdî ile Kisâî'nin bir şiirde yer alan kelimenin mensûb mu? merfû mu? okunmasına dair şiir ve tartışma hakkında bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/186-187.
[364] M. Suat Mertoğlu, "Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/524.
[365] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/33; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184; Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/322.
[366] Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.
[367] Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî Ebûbekir el-Bağdadî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Sebʿa fi'l-kırâʾât*, thk. Şevki Dayk (Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 1972), 85.
[368] Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâ*, 1/321; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119-120.
[369] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184.

ortaya çıkan "halku'l-Kur'an" meselesinin dayatılması, kabul etmeyenlerin zorlanması üzerine ifade edilen bir söz olabilir. Ya da "halku'l-Kur'an" problemini dayatan Me'mûn'un ilmî noktalarda kendisine danışmayı sürdürmesi ve Yezîdî'nin bu görevi sürdürmesinden kaynaklı olması ihtimaldir.

Yezîdî, Ca'fer b. Yahyâ için yazdığı *"Kitâbü'n-Nevâdir, Kitâbü'l-Maksûr ve'l-Memdûd"* Me'mûn'un oğullarından biri için yazdığı *"Kitâbu Muhtasari'n-Nahv"* Kur'an'ın noktalanması ve harekelenmesine dair *"Kitâbü'n-Nakt ve'ş-Şekl"* adlı eserleri bulunmaktadır.[370] Yine oğlu Abdullah'a ait *"Garîbü'l-Kurʾân"* adlı eser kendisine nispet edilmesiyle birlikte, kıraat imamı ve hocası Ebû Amr'ın kıraatini ele alan *"Kitâbü Kırâati Ebî Amr"* adlı eserinin olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.[371] Fakat bu eserlerin günümüze ulaşıp ulaşmadığı muallaktır. Hiç şüphesiz bu alanlarda bir kitap yazan kimse, devrinin önemli âlimlerinden biri olmalıdır. İslam tarihinde her türlü bilimin olgunlaştığı fikir dönemlerinin en rahat dönemlerinde yaşama fırsatı bulan Yezîdî, çeşitli ilimlerde geniş şöhrete sahip pek çok âlimle birlikte bulunarak, onların ilminden ve feyzinden istifade etmiştir. Yezîdî'nin vesilesiyle bize kadar aktarılan ilim, hâlâ zamanımızın ufkunu doldurmakta ve biz hâlâ onun gibi âlimlerin bıraktığı mirastan faydalanmaktayız.

Âlimlerin Düşünce ve Sözleri

Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mutezile kelamcılarından Câhiz (ö. 255/869) şöyle demektedir: "Halife Me'mûn imametle ilgili kitaplarımı okuyunca onları güzel bulup Yezîdî'ye onları okuyup muhteviyatı hakkında kendisine bilgi vermesini emretti. Ben yanına vardığımda halife Me'mûn bana: *'Aklına güvendiğimiz, haberine inandığımız biri bu kitaplardaki sanatın sağlam, bilgilerin çok faydalı olduğunu söyledi.'* Biz ise ona 'Çoğu defa tavsif, gözle görmeyi geçer.' dedik. Kitapları kendim görünce gözle görmenin tavsif edileni geçtiğini gördüm. Kitapları iyice incelediğimde, görmek nasıl tavsifi aşıyor ve onun ilerisine geçiyorsa incelemenin de görmeyi aştığı ortaya çıktı." diyerek[372] Câhiz'in eserini öven açıklamalar yaptı. Halife Me'mûn kitap tahlili noktasında Yezîdî'ye danışması yine eserin müellifinin Mutezile'den olmasından ötürü Yezîdî, Mutezile mezhebine meyil ettiği iddia edilebilir. Fakat bu durum onu Mutezile yapmaya delil olmaz, aksine bilgi kimden gelirse gelsin hakkını teslim eden insaflı bir Müslüman kılar.

Hadis hâfızı ve fakih olan el-Esrem (ö. 261/874) şunları aktarmaktadır: Yezîdî bir gün Halil b. Ahmed'in yanına girdi. Halil bir yastık üzerine oturmuş ve Yezîdî'ye oturması için yer açtı. Yezîdî oraya oturduktan bir süre sonra sıkıştığını ifade etti, bunun üzerine Halil; "birbirini seven iki kimseye hiçbir yer dar gelmez, birbirinden nefret edenler için ise dünya yetmez." diyerek[373] Yezîdîye olan sevgi ve muhabbetini bildirmiştir.

Ebû Hamdûn et-Tayyîb b. İsmail, Yezîdî'nin hocası Ebû Amr'ın ilmine dair on ciltlik bir eser kayda aldığını ve her cildin on bin sayfadan oluştuğunu aktarmaktadır.[374]

İbn Mücâhid, Ebû Amr kıraati için Yezîdî'yi esas almasının sebebini onun kendisini bu kıraate adaması ve zaptının diğer talebelere göre daha kuvvetli olması ile açıklamaktadır.[375]

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) onun hakkında şunları ifade etmektedir: "Yezîdî sikaydı, kurra ve fasihlerden biriydi, Arap dilinde âlimdi, Asmaî'nin kitabına benzeyen ve Ca'fer b. Yahyâ el-

[370] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 162; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/33; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184; Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/322.
[371] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 98.
[372] İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 548.
[373] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184.
[374] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184; Zehebî, *Siyer*, 9/563.
[375] Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/322; Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.

Bermekî için yazdığı *"Nevâdir fi'l-luğa"* isminde bir eseri vardı, Yezîdî şairlerden ve ediplerden biriydi."[376]

İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248) Yezîdî hakkında; Basra dil ekolüne sıkıca bağlı olduğunu, Basra ve Basra halkını öven bir kasidesinin bulunduğunu, Kisâî ve ona tabi olanları dil açısından eleştirdiğini, nahivden öte Arap lügatinde daha çok öne çıktığını ve şiirde hiciv etmeyi sevmediğini aktarmaktadır.[377]

Hocaları

En önde gelen hocası kendisinden kıraat, nahiv ve dil ilimlerini öğrendiği Ebû Amr b. Alâ'dır. Ebû Amr onun zekâsı ve başarısından dolayı eğitimine özel olarak ilgi göstermiştir.[378] Diğer bir hocası tefsir, hadis ve fıkıh âlimi tâbiînden İbn Cüreyc'dir (ö. 150/767).[379]

Yezîdî, yedi kıraat imamından biri olan Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a talebelik yapmış ve onun kıraatini kendisinden çocukları rivayet etmiştir.[380]

Arapçayı ve Ahbârü'n-Nâs/Ahbârü'l-Arab'a dair bilgileri ve haberleri Ebû Amr, İbn İshak el-Hadramî, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve zamanında yaşayan diğer kimselerden öğrenmiştir.[381]

Dil ve aruz ilimlerini Halîl b. Ahmed'in dışında,[382] Basra dil mektebinin tanınmış âlimi Yûnus b. Habîb'den (ö. 182/798) de ders okumuştur.[383]

Yezîdî'nin hocası kıraat imamlarından Ebû Amr olduğu için senedi hocasıyla aynıdır. Ebû Amr'ın kıraat ilminde ders aldığı hocaları ve her birinin sened şemasını daha önce ele almıştık. Şema için ilgili bölüme bakılabilir.

Öğrencileri

Yezîdî'den kıraat öğrenen kimseler şunlardır; oğullarından Muhammed, Abdullah, İbrahim, İsmail, İshak, Basra kıraat imamı Ebû Amr'ın iki ravisi Dûrî ve Sûsî,[384] Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, (ö. 224/838), Abbâsîler döneminin en tanınmış mûsikişinas, mugannîlerinden ve şairlik yapan İshak b. İbrâhim el-Mevsılî (ö. 235/850), torunlarından Ahmet b. Muhammed ve İbrahim b. Muhammed,[385] Ebû Hamdûn et-Tayyîb b. İsmail, Ebû Hallâd Süleyman b. Hallâd,[386] Âmir b. Ûkıyye, Ebû Eyyûb Süleyman b. el-Hakem el-Hayyât (ö. 235/), Ahmet b. Cübeyr el-Antâkî,[387] Hanefî fakihi, hadis ve kelam âlimi Muhammed b. Şücâ' es-Selcî (ö. 266/880), Muhammed b. Sa'dân, Muhammed b. Ömer er-Rûmî,[388] Ahmed b.

[376] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220.
[377] İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/36.
[378] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/33; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/184.
[379] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183; İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119.
[380] İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 4/119; Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.
[381] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/221; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/32; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183-184.
[382] İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/32.
[383] Mertoğlu, "Yezîdî", 43/524.
[384] Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî, *Câmiʿu'l-beyân fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ el-meşhûra*, nşr. Muhammed Suduk el-Cezâirî, thk. Muhammed Suduk el-Cezâirî (Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 117.
[385] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm*, 16/220; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 4/31.
[386] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, 6/183.
[387] Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâ*, 1/320-321.
[388] Zehebî, *Siyer*, 9/562-563.

Vasl, Cessâs b. Eş‘as el-Bağdâdî, Ebû Hamza el-Vâ‘iz, İbrahim b. Hammâd Siccâde, Hamdân b. Kas‘a, ‘İsâm b. Eş‘as, Kıraat-i seb‘a imamlarından Kisâî’nin meşhur iki ravisinden biri olan Ebü’l-Hâris (ö. 240/854), Ubeydullah b. Abdullah ed-Darîr, Nasr b. Yunus en-Nahvî gibi isimler yer alır.[389]

Yezîdî’nin kıraatini rivayet eden öğrencileri Süleyman b. el-Hakem (ö. 235/849-850) ve Ahmet b. Ferah’tır (ö. 303/915-916).[390]

SONUÇ

Basra’da kıraat alanında son imam olanlar; Ya‘kûb el-Hadramî ve Yezîdî’dir. Onlu kıraat sisteminde Ya‘kûb Basra kıraat ekolünün günümüzdeki temsilcisidir. Ya‘kûb el-Hadramî, Kur’an-ı Kerim, Arap dili ve belagati, kıraat vecihleri ve fıkıh alanında otoriter bir kişidir. Kıraati aşerenin dokuzuncu imamıdır. Tercihi ve kendine özgü tedrisat sistemi, Basra kıraat ekolünü oluşturmada büyük katkı göstermiştir. Günümüze kadar kıraati okunan ve yetiştirdiği öğrenciler sayesinde büyük bir ilmî birikim bırakan Ya‘kûb el-Hadramî, Ebû Amr’dan sonra Basra caminde yıllarca kıraat dersleri vermiştir. Hayatının çocukluk döneminden yaşlılık dönemine kadar Basra’da gündem olan siyasi entrikalardan uzak bir hayatı tercih ederek kıraat, nahiv, fıkıh gibi İslami ilimlere kendini adayıp bu alanda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Basra kıraati yanında Mekke, Medine, Irak ve Şam bölgelerinde okunan kıraat imamlarının kıraatlerini de öğrenen Ya‘kûb’dan Basra halkı çokça istifade etmiştir

İbn Mücâhid’in (ö. 324/936), Kitâbü’s-Sebʿa’sında sahih kabul edilen yedi imamın kıraatlerini bir araya getirip bunların dışındakilerle ilgili, günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen Kitâbü’ş-Şevâz adlı başka bir eser yazdıktan sonra İbnü’n-Nedîm (ö. 385/995), muhtemelen söz konusu yedi kıraat dışındaki bütün okuyuşların şâz kabul edilmesi sonucu düzenlediği listede Ya‘kûb’un ismine de yer vermiştir. İbn Mücâhid, Ya‘kûb el-Hadramî’yi yedili sistem dışında bıraktıysa da daha sonrasında Ebü’l-Hasan İbn Galbûn (ö. 399/1009) “et-Tezkire fi’l-kırâʾâti’s-semân” adlı eserinde, Ebû Ma‘şer et-Taberî (ö. 478/1085) “et-Telhîs fi’l-kırâʾât’i’s-semân” adlı eserlerinde sekizinci kıraat olarak Ya‘kûb’un kıraatine yer verirmiştir. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) “el-Gâye fi’l-kırâʾâti’l-ʿaşr”ında ve ardından kıraat-i aşere’ye dair telif edilen bütün eserlerde Ya‘kûb’un kıraati onlu sistem içindeki yerini korumuştur. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) İbn Mücâhid’ten önce İbn Cübeyr isminde bir mukrî’nin kıraat hakkında yazdığı “Kitâbu’s-Semâniye” adlı eserinde Ya‘kûb’un kıraatine de yer verdiğini aktarmaktadır. Fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır. Yine İmam Ya‘kûb’un kıraati halife Me’mun döneminde Kisâî’nin yerine yedinci imam olarak bilinmektedir. İmam Ya‘kûb’un “el-Câmiʿ” (الجامع) isminde her kıraati okuyana nispet ettiği, kıraat ihtilâfları ve vecihlerinin ele alındığı bir eseri ile “el-Vakfü’t-temâm” (الوقف التمام) adlı kitabı olduğu belirtilmiş fakat bu kitapların günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

Basra kıraat ekolüne mensup Yezîdî’nin kıraati de on dörtlü kıraat sisteminde bulunmaktadır. Basra kıraat ekolünün son temsilcisi Yezîdî, kıraat âlimi olmasının yanı sıra nahiv ilminin de önemli simalarından biridir. O kıraat eğitimini Basra kıraat imamı Ebû Amr’dan öğrenmiş ve onun en gözde öğrencileri arasında olmuştur. Ebû Amr’ın tercih edilen iki ravisi Dûrî ve Sûsî bu kıraati doğrudan Ebû Amr’dan değil de öğrencisi Yezîdî’den arz yoluyla öğrenmesi, Yezîdî’yi kıraat alanında öne çıkarmış ve kendisine şöhret kazandırmıştır. Basra kıraat ekolü ve bu ekolün temsilcilerinden biri olan Yezîdî’nin kıraat ilmiyle ilgili yönü önem arz etmektedir. Fakat onun kıraati İbn Mücâhid’în yedili sisteminde yer bulamadığı gibi İbn Mihrân en-Nîsâbûrî’nin onlu sistemde ele aldığı “el-Gâye fi’l-kırâʾâti’l-ʿaşr” eserinde de yer almamıştır. Fakat İbn Mücâhid’în

[389] İbnü’l-Cezeri, *Gâyetü’n-nihâye*, 4/119.

[390] Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Leṭâʾifü’l-işârât li-fünûni’l-ḳırâʾât* (Medine: Merkezü Dirâsâti’l-Kurâniyye, 2013), 1/196; Bennâ, *İthâf*, 1/75.

"Kitabu's-Seb'a" adlı eserinde Ebû Amr'ın kıraatini sonraki nesillere aktaran en önemli öğrencilerinden biri Yezîdî olarak değerlendirilmiştir. Yezîdî, Ebû Amr'ın gözde öğrencisi olmasının yanı sıra kıraat alanında tercihte bulunmuş ulaştığımız kadarıyla 18 sure 37 maddede, 32'si sahih 15'i şaz olmak üzere toplamda 47 yerde Ebû Amr'a muhalefet etmektedir. Böylece şaz sayılan ve bizzat kendisine nispet edilen kıraatiyle on dörtlü tasnif içinde kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda onun kıraati şaz kıraat eserlerinde değerlendirilmiştir. Onun kıraatinin az sayıda ki okuyuşlarında muttasıl bir senet kriterini barındırmaması sebebiyle sahih kıraat imamlarından biri olarak kabul edilmemiştir. On dörtlü kıraat sistemini ele alan Kastallânî "Letâʾifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâʾât" adlı eserinde, Dimyâtî'de "İthâfü fuzalâʾi'l-beşer" adlı kitabında Yezîdî'yi on ikinci imam olarak ele almışlardır.

KAYNAKÇA

Altıkulaç, Tayyar. "Ya'kûb e-Hadramî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/282-284. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Âlu İsmail, Nebîl Muhammed İbrahim. *Kitâbu'r-Ravza fi'l-kırââti'l-ihdâ 'aşere lî İmam Mukrî Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Mâlikî el-Bağdâdî*. Mekke: Ümmülkurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1994.

A'zâmi, Ali Zârif el-. *Muḫtaṣaru Târiḫî Basra*. thk. İzzet Rıfat. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed el-. *İthâfü fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâ'ati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987.

Bozkurt, Nahide. "Hâdî-İlelhak". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15/16-17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nahide. "Mansûr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/5-6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nahide. "Mehdî-Billâh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 28/377-379. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/101-104. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Çalışkan, Abdülmuttalip. *Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî ve kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2023.

Çiftci, Ali. "Ebu Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/2 (31 Aralık 2017), 287-317.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Said ed-. *Câmiʿu'l-beyân fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ el-meşhûra*. nşr. Muhammed Suduk el-Cezâirî. thk. Muhammed Suduk el-Cezâirî. Lübnan: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Demirci, Mustafa. "Zenc". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/249-251. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Ebû Ma'şer Taberî, Abdülkerîm b. Abdissamed et-. *et-Telhîs fi'l-kırâʾâti's-semân*. thk. Muhammed Hasan Ukayl Musa. Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 2011.

Ehvâzî, Ebû Alî Hasen b. Alî el-. *el-Vecîz fî şerhi kırâʾâti'-semâniyye eimmeti'l-hamse*. thk. Dureyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

Eroğlu, Cengiz vd. (ed.). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra*. Ankara: ORSAM, 2012.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.

Hayyât, Halîfe b. *et-Târîḫ*. thk. Mustafa Fevvâz - Hikmet Fevvâz. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Hüzelî, Ebü'l-Kasım Yusuf b. Alî b. Cübâre el-. *el-Kâmil fi'l-kırâʾâti'l-aşere ve'l-erbe'ine'z-zâidete aleyhê*. thk. Cemal b. Seyyid b. Rifâi eş-Şâyib. Kahire: Müessesetü Semâ, 2008.

İbn Ebû Meryem, Nasr b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şîrâzî el-Fesevî. *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırâʾât ve ʿilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kûbeysî. 3 Cilt. Mekke/Cidde: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ani'l-Kerim, 1993.

İbn Galbûn, Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdülmü'min. *et-Tezkira fi'l-kırâʾâti's-semân*. nşr. Said Salih Züa'yme. İskenderiyye/Mısır: Dâru İbn Haldun, 2001.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1978.

İbn Mihrân, Ahmed b. Hüseyin el-İsbehâni en-Nisâbûrî. *el-Gâye fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr*. thk. Muhammed Gıyâs el-Cenbâz. Riyad: Dâru'ş-Şevaf Yayıncılık ve Dağıtım, 2. Basım, 1411.

İbn Mücâhid, Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî Ebûbekir el-Bağdadî. *Kitâbü's-Sebʿa fi'l-kırâʾât*. thk. Şevki Dayk. Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 1972.

İbn Sivâr, Ebû Tahir Ahmet b. Muhammet b. Ali Ubeydullah b. Ömer el-Bağdadî. *el-Müstenîr fi'l-kırââti'l-aşr*. thk. Ammâr Emir ed-Dedû. 2 Cilt. Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve İhyâi't-Türâs, 2005.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâʾâti'l-ʿaşr*. thk. Cemalettin Muhammed Şerif. 3 Cilt. Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbe, 2014.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b Yûsuf. *Ġāyetü'n-Nihâye fî esmâʾi ricâli'l-ḳırâʾât üli'r-rivâye ve'd-dirâye*. thk. Ebû İbrahim Amr b. Abdullah. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Lu'luât, 2017.

İbnü'l-Kıftî, Vezîr Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-. *İnbâhü'r-ruvât ʿalâ enbâhi'n-nüḥât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1986.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-. *el-Fihrist*. ed. Abdülkadir Coşkun. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.

Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *Leṭâʾifü'l-işârât li-fünûni'l-ḳırâʾât*. 10 Cilt. Medine: Merkezü Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2013.

Koyuncu, Recep - Kılıç, Süleyman. "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış". *Kilitbahir* 23 (18 Eylül 2023), 191-218.

Köse, Saffet. "Zeyd b. Alî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44/313-316. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne ʿan meʿâni'l-ḳırâʾât*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Kahire: Dâru Nehda, 1960.

Mertoğlu, M. Suat. "Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/524-525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Öz, Mustafa. "İbrâhim b. Abdullah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/283-284. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Öz, Mustafa. "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 30/487-488. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Özkuyumcu, Nadir. "Hişâm b. Abdilmelik". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/148-150. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebû Müslim-I Horasânî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/197-199. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebü'l-Abbas es-Seffâh". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/283-284. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Yiğit, İsmail. "Emevîler". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/87-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾi'l-kibâr ʿale'ṭ-ṭabaḳāt ve'l-aʿṣâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Rasâle, 1996.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-. *Ṭabaḳātü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1119.